Keetje Mans, **Ceremony (candle candy)**, (2017, olieverf op linnen, 230x360 cm). COLLECTIE JEU VAN SINT FIET, MAASTRICHT. FOTO BERT JANSSEN

Deze kunstenaars bieden levenskracht om met rouw en verdriet om te gaan

ROUWEN In de prachtige, warme tentoonstelling 'Missen als een ronde vorm' zetten kunstenaars gemis en verdriet in kunst om. Dat kan een ronde vorm zijn, een meditatieve tekening, of een knalgroene kat.

Sandra Smets

SCHIEDAM

Het was een moeilijke kat geweest. Toen kunstenaar Mariëlle Videler uit het asiel een kat wilde meenemen, koos ze er een met trauma's en eigenschappen die volgens haar autisme betekenden. De kat was erg op zichzelf. Ze wilde geen contact, of wilde het misschien wel, maar had er geen vermogen voor. Veel moeite stopte Videler in de kat, zachtjes tegen het dier pratend, telkens weer. Totdat ze haar uiteindelijk toch mocht aaien, en het hele ruggetje rilde.

Het relaas staat in het boek *Missen als een ronde vorm*, geschreven door kunstenaar en schrijver Hanne Hagenaars. Het gaat over rouw en de rol van kunst daarbij. Hagenaars sprak Videler nadat de kat was overleden en ze in papiermaché een kat was gaan maken, maar dan knalgroen. Een wild uitziend dier dat een vuurspuwende draak lijkt, met schubben. Een ode aan de overleden kat kun je het niet noemen, ook zeker geen echte herinnering. En toch is het duidelijk waar het vandaan komt. Dit ontstond uit de nagedachtenis aan een moeilijke kat die, als loutering, is omgezet in kunst.

Misschien is dat wel sjamanistisch, vraagt Hagenaars zich af in haar boek waarin spiritualiteit een rode draad vormt die is doorgetrokken naar een groepstentoonstelling, nu in het Stedelijk Museum Schiedam. De basis ervan is dit diep persoonlijke boek uit 2023 dat ze schreef als ode aan haar moeder. Hagenaars was 18 toen haar moeder stierf, waarna haar vader binnen een half jaar hertrouwde, er geen foto meer van haar moeder in het huis te zien was en er geen as werd uitgestrooid, helemaal niets. „Het geheugen laat los als er geen onthoud-haakjes zijn zoals samen haar verjaardag vieren", schrijft ze in dit boek dat dient om „het tekort van de stilte goed te maken". Het gaat over de mensen die zij verloor en over kunstenaars die op verlies reageren met hun werk - het verlies van een kat, partner, ouders, of een kind.

Rituelen

En nu is er een tentoonstelling. Ruim dertig kunstenaars tonen werk waarin verlies een rol speelt. Soms is dat sjamanistisch of symbolisch, met vogels die langs vliegen - de ziel? Of met handelingen, zoals de waterschaal om bloemen in te leggen van Samboleap Tol, die in haar installatie voortbouwt op Cambodjaanse tradities. Symbolen kunnen geënt zijn op rituelen, zoals de kaarsen waar Keetje Mans twee schilderijen mee vol schilderde. Niet een paar kaarsen zijn het, maar vlak- en vloervullende zeeën van kandelaars die de leegte op monumentale wijze vullen.

Soms zijn het geen symbolen maar tastbare herinneringen om iemand vast te houden. Job Koelewijn stijfde de onderbroek van zijn overleden vader op zodat die eruitziet alsof hij gedragen wordt, er iemand in zit. Een foto van een verloren gegane foto van de onderbroek hangt in Schiedam: een verre schim van wat het was en toch zo intiem dichtbij. Vooral kleding heeft die lijfelijke nabijheid. Zelf maakte Hagenaars met Paul Kooiker een fotoserie van kleertjes die ze voor haar moeder maakte. Ook borduurde ze voor haar jonggestorven dochtertje een beschermende ovaalvorm, met handen en kraaltjes en kleur om een baby'tje heen. Het is prachtig en hartverscheurend, zo liefdevol als dit werkje gemaakt is.

Job Koelewijn, **My Father's Underpants**, 1929-1992. FOTO COLLECTIE KUNSTENAAR

Rouw kan vele gedaantes aannemen, zeker in de kunst. In het boek wordt het verdriet soms een ding op zich, dat ergens staat of om je heen hangt, een donkere mist, een gestalte. In de expositie wordt het een borduurwerk, een installatie, een abstract schilderij, of een foto van een onderbroek. Niets is hetzelfde.

Dat werkt goed, de combinatie van rouw en hedendaagse kunst. Dat het werkt, komt doordat kunst de laatste decennia hyperpersoonlijk is geworden. Aan de ene kant was er de ontzuiling van de maatschappij waardoor het individualisme vanaf de jaren zestig zo de boventoon ging voeren. Anderzijds stagneerden in de kunst de grote bewegingen. Ismes zijn er niet echt meer, kunstenaars maken kunst die ze zelf willen maken. Zelf ben je je enige richtlijn. Dan kun je een bepaalde thematiek kiezen, of, zoals hier, je eigen ervaringen.

Herinneringen

Daardoor kan kunst op een heel persoonlijk niveau communiceren, zelfs als je als toeschouwer die kunst misschien niet helemaal begrijpt. Zoals een groene kat, een lichtblauw vlak met inktvlekken, of een ronde vorm. Misschien bedoelde Mans iets anders met de kaarsen of staan de verschillende vogels in de expositie niet voor de ziel. Maar juist als je in rouw bent, herken je als kijker iets op een niveau dat zich niet laat uitdrukken in woorden, als het leven surrealistisch blijkt te zijn als in een kunstwerk, waarin de werkelijkheid overhoop is gehaald.

Ongrijpbare kunst is het, met abstracties, vormen, portretten, of spullen. Doina Kraal maakte een installatie van de dingen van haar oma. Een tasje, een vaas, een plastic regenkapje, keukengerei en meer hing Kraal op aan dunne draadjes die een grote zwevende wolk vormen. Een leven gevat in decennia aan bezittingen, nuttig of mysterieus, restjes van iemands leven. „Deze spullen brengen me in contact met mijn oma, met het verleden, met onze gezamenlijke geschiedenis", zegt ze in het boek van Hagenaars die concludeert: „Het zijn deze spullen waarin oma Lola doorleeft." Ja. En in de nabestaanden.

Want in hun herinneringen leven overledenen voort. En als herinneringen vervagen, je niet meer weet hoe iemands stem klonk, resteren spullen en vooral foto's. Maar ook foto's zijn bedrieglijk, omdat ze de echte herinnering vervangen en dat weet je, maar er is zo weinig ander houvast. Simone Hoàng maakte een tweeledig kunstwerk over haar moeder. Van glas blies ze een Vietnamees toonteken als ode aan het land van haar moeder. In de expositie hangt het achter een fotowerk, gebaseerd op een portretfototje van haar moeders identiteitskaart - een interessant woord, alsof daar iemands identiteit in schuilt. De moeder is er jong, de gelaatstrekken zacht door de lichte onscherpte van de uitvergrote foto die warm roze is afgedrukt. Door haar gezicht te vangen, kleur te geven, is ze aanwezig geworden hier aan onze zijde, voor zover dat überhaupt mogelijk is en waar dat zachte roze zo duidelijk een chemisch bad is.

Wat foto's wel of niet kunnen vertellen, dat tastte Berend Strik af in zijn familiefoto's. Door ze van borduursteken te voorzien, benadrukte hij details, de gestalte van zijn moeder, versierde hij haar kleding, het zichtbare naspeurend. *Dear Mommy, are you okay?* heet een van de drie geëxposeerde werken - om voorbij dat geposeerde moment van de familiefoto te geraken. De borduursteekjes met hun borsteligheid vormen er een eigen realiteit, minder geïdealiseerd, en tegelijk zijn het strelingen, met minutieuze zorg neergezet.

Het zijn meerdere ouders die worden gemist in deze expositie, ouders die vaak stammen uit generaties waar niet te veel over gevoel werd gepraat. Maar ze kregen kinderen die kunstenaar werden en kunst is een vak waarin gevoel een rol speelt. Als kunstenaar kun je daarmee de werkelijkheid naar je hand zetten, als het sjamanistische waar Hagenaars naar verwijst - rituelen, symbolen. Ook om moeilijke relaties een plek te geven.

Helingsproces

Bijvoorbeeld bij Eva Spierenburg. Ze had al acht jaar geen contact meer met haar vader toen hij sterf. Zijn overlijden bracht stress van haar jeugd terug, en via meditatie ging ze tekeningetjes maken. Als een leporello liggen de tekenvellen uitgestald, tientallen schetsjes van de lichamelijke sensaties die het overlijden opriep. Terwijl die moeilijke alcoholistische vader zelf buiten beeld blijft, gaat het wel over zijn invloed en over hoe een onveilige jeugd zich kan nestelen in je lijf. De tekeningen zijn als een beeldend alfabet van die effecten en als een helingsproces. Door iets te verbeelden kun je het voor je zien, en dat kan helpen om afscheid te nemen - van iemand, van een gebeurtenis.

Dat geldt voor heel de tentoonstelling. Verdriet en pijn worden hier niet ontkend: de levenskracht om met gemis om te gaan, staat centraal. Dat maakt dit een prachtige warme tentoonstelling, die zaal na zaal sterker wordt. Het bijbehorende tekstboekje, de glooiende vormgeving in huidskleuren - elk detail klopt en die aandacht, dat past bij de grote liefdes waar het grote gemis op gebaseerd is.

Soms begrijp je niet waar iemand de kracht vandaan haalde om sommige kunstwerken te maken. De kunstwerken in deze expositie kapselen zo'n groot, onnoemelijk verdriet in. Het geboortekaartje voor de tweeling van Sylvie Zijlmans en Hewald Jongenelis dat ook een sterfkaartje is, de *Trauerarbeit* van Marike Hoekstra voor haar zoontje Noah die uit zulke donkere en liefkozende tekeningen bestaat.

Velen van ons hebben iemand verloren. En hoe ouder we worden, hoe vaker we mensen verliezen. Maar hoe doe je dat, rouwen? Niet rouwen is volgens deze expositie geen optie, praten en visualiseren is dat wel. Jarenlang zweeg Efrat Zehavi over de doden uit haar leven tot ze ging mediteren, rouwen, en kunst maken: mensvormige sculpturen die een leegte omhullen. „De enige grip die ik op die ervaringen heb, is dat ik het kan omzetten naar een kunstwerk. Dan kan ik het verhaal sturen en er een sprookje van maken", staat in het tentoonstellingsboekje.

Deze kunst gaat niet over een hiernamaals maar wel een leven na de dood in die zin dat wij, nabestaanden, nog leven, en het bestaan van onze dierbaren in herinnering vasthouden. De beperking van het leven die de dood is, scherpt ons, stelt Hagenaars. Zo lang je de dood wegdrukt, kun je het leven niet omarmen.

Efrat Zehavi, **Blue Baby Blue Hole**, (2022).

Berend Strik, **Dear Mommy, are you okay?**, (2005). FOTO COLLECTIE ARVAL BNP PARIBAS GROUP

Recensie Expositie

Missen als een ronde vorm. *De kunst van het doorleven*, t/m 1 maart in het Stedelijk Museum Schiedam. Info: stedelijkmuseumschiedam.nl

●●●●●

Podcast wil recht doen aan vermoorde sekswerker Betty

De 19-jarige Betty Szabo, een sekswerker uit Hongarije, werd in 2009 doodgestoken op de Wallen. De dader is nooit gevonden. De podcast 'De zeven levens van Betty' zoekt de zaak uit.

Vincent Bijlo

BUNNIK

'True crime-liefhebbers worden uitgedaagd in *De zeven levens van Betty*", belooft het persbericht. „Journalist Naomi Steijger duikt in een *cold case*."

Dat belooft inderdaad wat. Naomi Steijger maakte in 2023 veel indruk met haar podcast *Zwermelingen*. Die ging over Oost-Europese arbeidsmigranten die van de ene op de andere dag dakloos werden. Ze trokken het bos bij Venlo in en bivakkeerden daar onder zeer primitieve omstandigheden, zelfs in de winter, in tentjes. Steijger gaf hun een stem, ze ontsloot voor ons een harde wereld waarvan we het bestaan niet kenden.

Iets soortgelijks doet ze in *De zeven levens van Betty*. Betty is Betty Szabo, een 19-jarige Hongaarse sekswerker, die in 2009 dood werd aangetroffen in haar peeskamer op de Amsterdamse Wallen. Ze is op gruwelijke wijze om het leven gebracht, met 72 messteken. De dader is nooit gevonden.

Steijger hoort voor het eerst over Betty tijdens haar werk, ze is kassameisje in het Erotisch Museum op de wallen. De moord maakte, ondanks dat hij al lang geleden gepleegd werd, veel indruk, mensen praten er nog steeds over.

Steijger besluit twee dingen te gaan doen. Ze wil de dader vinden en ze wil van Betty een echt mens maken. „Ik beloof je één ding", zegt ze aan het begin van aflevering 1, „het eindigt met een wederopstanding."

In het Erotisch Museum komen niet alleen maar toeristen, het is ook een soort zoete inval voor buurtbewoners. Vanachter haar kassa begint Steijger ze te bevragen over Betty. Al gauw raakt ze verstrikt in een web van roddels, halve waarheden, verschillende lezingen van gebeurtenissen en verdachtmakingen. Veel vingers wijzen naar ene Ben. Hij was ten tijde van de moord beheerder van de peeskamers en hij vluchtte, vlak na het gebeurde, naar Hongarije, uitgerekend het land waar Betty vandaan kwam. Wat moest hij daar?

Dreigende muziek

Steijger, voor geen kleintje vervaard, denkt: Ben, die moet ik hebben, dus ze stapt op hem af, hij woont nu weer in Nederland, aan de rand van Amsterdam, in een flat. Hoe ze dat weet komen wij overigens niet te weten.

Ze is bang als ze in de lift staat, vertelt ze fluisterend, met dreigende muziek op de achtergrond. „Even verlies ik mijn zelfvertrouwen, dan denk ik aan Peter R. de Vries." We horen, onder nog dreigender muziek, de galmende stem van Peter R. de Vries, alsof hij ons vanuit het hiernamaals toespreekt. Dat sterkt haar. „Vol goede moed stap ik op Ben af."

Ben blijkt een man met een zachte g en een wat lijzige stem, die een apparaat naast de eettafel heeft hangen dat om de zoveel tijd een pufje luchtverfrisser de kamer inspuit. Steijger vraagt zich na het bezoek aan hem af waarom dat apparaat daar hing. Heeft Ben misschien iets te verbergen?

Ze wordt steeds verder het moeras van gegis en ge-stel ingetrokken, ondanks zichzelf. Ze wil het niet, zegt ze meermaals, ze voelt zich eigenlijk een anti-detective, de wereld is een chaos en de mensen doen maar wat, en toch, toch, ze kan het niet weerstaan, ze wordt detective tegen wil en dank, voor Betty.

Haar voice-overs worden nog zachter en spannender, de muziek zwelt nog verder aan, er vallen korte, suggestieve stiltes en ze herhaalt steeds - een beproefd true-crime-podcasteffect - de laatste woorden van een spreker.

Herhaaleffect

Ex-prostituee Metje Blaak bijvoorbeeld zegt: „Hoeren moeten geen kinderen krijgen, want hoeren zijn er voor de mannen." Steijger zegt: „Hoeren moeten geen kinderen krijgen, want hoeren zijn er voor de mannen."

Dat herhaaleffect en het net iets te opdringerige sound design maken de podcast onnodig zwaar en ze irriteren mij als luisteraar. Ik hoor heus wel wat er gezegd wordt en ik kan mijn eigen conclusies daaruit trekken. Het verhaal zelf heeft spanning genoeg, rode rozen hoeven niet rood te worden gekleurd.

Tussen het speurwerk door komt de wederopstanding van Betty tot stand. Dat gebeurt zelfs letterlijk, de politie besluit tijdens Steijgers onderzoek de zaak te heropenen en wel op een zeer revolutionaire manier. Er wordt een hologram van Betty gemaakt, dat achter het raam van een peeskamer een week lang te zien is. Ze lijkt bijna echt, ze beweegt, lijkt te flirten met voorbijgangers. De nieuwe aandacht leidt tot tientallen tips, maar de gouden tip zit er niet bij.

Intussen is Steijger een spin in het true-crimeweb geworden. Waar is ze aan begonnen? Ze krijgt er paniek van, maar het intrigeert haar ook enorm. Zou dat dan het geheim van true crime zijn? Dat zowel de maker als de luisteraar er verslaafd aan raakt?

De detective, de journalist en de gevoelsmens strijden in Steijgers hoofd om voorrang. De detective wil feiten, de journalist onderzoek en de gevoelsmens wil Ben ontdoen van zijn stigma, hem vertellen dat ze van de politie heeft gehoord dat hij geen verdachte in deze zaak is. Maar bovenal wil ze recht doen aan wie Betty was.

En dat lukt haar. Ze heeft in deze gedurfde podcast van Betty meer gemaakt dan zomaar een sekswerker die 15 jaar geleden werd vermoord. Ze heeft laten zien dat wij allemaal ons eigen verhaal op haar projecteren. Betty was sekswerker, maar ook een drakenvrouw, een moeder, een mens.

De zeven levens van Betty is een fascinerend spel met waarheden en keiharde feiten, het is een zoektocht die nooit af is.

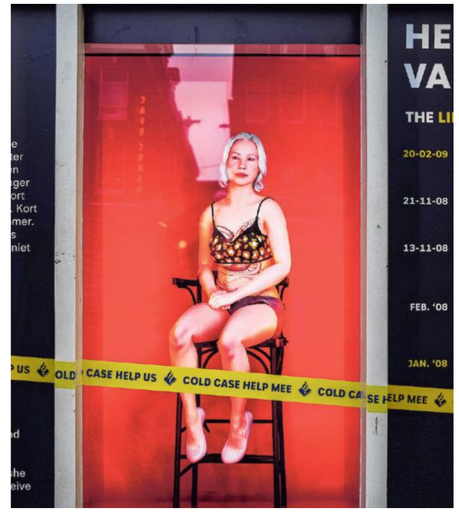

Hologram van de 19-jarige Hongaarse sekswerker **Betty Szabo**. BEELD PODIMO

Recensie Podcast

De zeven levens van Betty. 7 afleveringen, Podimo
Categorie: true crime
●●●○○